

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗМІСТУ ТА СПОСОБІВ ОРГАНІЗАЦІЇ КОМПЕТЕНЬНІСНО ОРІЄНТОВАНОГО НАЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Редько В.Г. доктор педагогічних наук, завідувач відділу навчання іноземних мов Інституту педагогіки НАПН України,

Полонська Т.К. кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу навчання іноземних мов Інституту педагогіки НАПН України,

Басай Н.П. науковий співробітник відділу навчання іноземних мов Інституту педагогіки НАПН України,

Зміна пріоритетів у змісті навчання іноземних мов учнів початкової школи, спрямування його на компетентнісні засади зумовлює необхідність перегляду деяких дидактичних і методичних положень, які суттєво впливають на здійснювані трансформаційні процеси. Насамперед це стосується тих напрямів, які різнобічно характеризують сутність компетентнісно орієнтованого навчання. До них варто віднести такі:

а) дидактичне переосмислення сутності навчального матеріалу під кутом зору його доцільності, доступності, відповідності комунікативним потребам учнів цієї вікової категорії, достатності для забезпечення їхніх іншомовних комунікативних намірів, у зв'язку з чим тематичний інформаційний та мовний матеріал, визначений для використання у навчальному процесі, має різнобічно узгоджуватися з життєвими комунікативними потребами та інтересами учнів молодшого шкільного віку;

б) визначення значущих для учнів, відповідно до їхніх потенційних можливостей, зв'язків вивченого матеріалу із життєвою практикою, що асоціюється з рівнем його прагматичності – сферами використання в реальних умовах спілкування;

в) забезпечення ефективної активізації мовного та інформаційного матеріалу в різних видах мовленнєвої діяльності через умотивованість

навчальних дій і використання оптимальної системи вправ і завдань та дидактично доцільних допоміжних засобів;

г) сприяння усвідомленому і вмотивованому засвоєнню учнями способів діяльності з навчальним іншомовним матеріалом у межах окресленого чинною навчальною програмою і змістом підручника кола понять, явищ, процесів, об'єктів, фактів, зокрема тем для спілкування, змісту мовних і мовленнєвих засобів, набуття досвіду самостійно виконувати мовні операції та мовленнєві дії тощо.

Зазначені тенденції розвитку сучасної іншомовної освіти в початковій школі мотивують потребу деяких змін і в професійній діяльності вчителя як головного суб'єкта навчального процесу. Види і форми роботи, які він використовує на уроках, способи досягнення мети компетентісно орієнтованого навчання, визначення об'єктів та результатів контролю рівня навчальних досягнень учнів переорієнтовуються із знаннєвої парадигми на діяльнісну, що змушує суттєво змінювати дидактичні та методичні погляди на різнобічні аспекти іншомовної освіти учнів 1–4 класів. Усе зазначене зумовило необхідність створення відповідної концепції навчання іноземних мов, яка обґрунтовано закріпила б зміни, що відбуваються в новій українській школі, дала б змогу вчителям усвідомити їх сутність і обрати ефективні та оптимальні способи їх упровадження в навчальний процес. А відтак, у цій статті презентуємо окремі, з нашої точки зору, найбільш вагомі концептуальні положення, що лягли в основу змісту створеної нами «Концепції компетентісно орієнтованого навчання іноземних мов учнів початкової школи» (Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. – 36с.)

Пропонована концепція як система поглядів на зміст компетентісно орієнтованого навчання іноземних мов учнів 1 – 4 класів створена на новітніх дидактичних, методичних і психологічних засадах та відповідно до сучасних тенденцій розвитку педагогічної науки. Вона дає уявлення про теоретико-методологічні засади побудови навчального процесу; добір і методичну організацію навчального матеріалу, методи і способи його засвоєння;

систему вправ і завдань як засобів формування іншомовних комунікативних навичок і умінь; форми організації діяльності з метою оволодіння іншомовним матеріалом; функції, що мають виконувати додаткові дидактичні засоби навчання; дидактичні та методичні принципи навчання; роль і місце рідної мови та навчального досвіду учнів під час оволодіння іноземною мовою. Концепція розкриває дидактичні та методичні аспекти організації навчання іноземних мов учнів початкової школи на засадах компетентнісного підходу. У ній проілюстровано принципи добору навчального матеріалу до компетентнісно орієнтованого змісту навчання, розглянуто вікові особливості молодших школярів та їх вплив на формування готовності до оволодіння змістом навчання, окресленим чинною програмою. Відповідно до розглянутих наукових положень запропоновано модель компетентнісно орієнтованого навчання іноземних мов учнів 1 – 4 класів.

Наукові положення концепції можуть слугувати вчителям методичним підґрунтям для організації їхньої роботи в початковій школі, а авторам підручників – концептуальними засадами для конструювання змісту навчальної літератури.

Компетентнісно орієнтоване навчання іноземних мов учнів початкової школи ми розглядаємо як їхню здатність відповідно до вікових особливостей і потенційних можливостей усвідомлено виконувати навчальні дії, що забезпечують оволодіння іншомовним спілкуванням в усній та письмовій формах у межах сфер, тем, ситуацій та з допомогою мовних засобів, окреслених чинною навчальною програмою. Відповідно, компетентна особистість за результатами вивчення іноземної мови має бути здатною у межах вимог навчальної програми демонструвати уміння доцільно користуватися іншомовною інформацією, презентованою її соціальним оточенням, оцінювати та добирати ту, яку потребує її життєва діяльність, впливати на неї, адаптуючи її кількісні та якісні характеристики до власних іншомовних комунікативних потреб.

Процес компетентісно орієнтованого навчання іноземних мов учнів початкової школи доцільно організовувати поетапно: від рецептивно-продуктивної до продуктивної діяльності. Це зумовлюється віковими особливостями їхнього інтелектуального розвитку, зокрема ще не досить якісно розвиненими можливостями мислення, пам'яті, аналізу тощо. Як засвідчує шкільна практика, учні відчувають значні труднощі у самостійному створенні форм іншомовних лексичних і граматичних одиниць, в усвідомленні їх функцій у мовленні, а незначний рідномовний лінгвістичний досвід ще не дає змоги без підтримки вчителя виконувати нескладні мовні операції та мовленнєві дії під час продукування іншомовних текстів різного спрямування. Учні потребують не тільки деяких пояснень, але й відповідних зразків як орієнтовної основи діяльності.

Оволодіння такими умінями відбувається упродовж усього навчання у закладах загальної середньої освіти. У кожному класі їх якісні характеристики об'єктивно обмежені мовними засобами вираження мовленнєвого продукту, якісним рівнем їх методичної ситуативної доцільності, віковими особливостями учнів. Це зумовлює потребу визначити: а) відповідний тип і вид засобів, спрямованих на формування умінь і навичок спілкування в усній та письмовій формах; б) їх ієрархію у сконструйованій системі; в) форму застосування (індивідуальну, парну, групову); г) обсяг мовного та мовленнєвого матеріалу, його складність і трудність засвоєння; д) рівень навченості учнів зокрема здатність використовувати вправи і завдання, що залежить від їхнього навчального досвіду, мовної та мовленнєвої підготовленості, а також від індивідуальних особливостей сприймання та активізації мовного та мовленнєвого матеріалу.

Компетентісний підхід до навчання іншомовного спілкування проявляється насамперед безпосередньо у процесі комунікативної діяльності, коли школярі не тільки здобувають певні прагматично спрямовані знання, але й активно виконують систему навчальних дій, що забезпечують оволодіння цими знаннями у практичній діяльності. Лише за умови, що

кожен учень особисто братиме участь у цьому процесі, чітко усвідомить функціональне призначення комунікативно спрямованих дій у комплексі з іншими навчальними діями, він зможе набути досвіду іншомовної комунікації в усній та письмовій формах. Учні здійснюють навчальну діяльність, пов'язану з мовою і мовленням, водночас засвоюють правила комунікативної поведінки, яких потрібно дотримуватися під час спілкування. Процес навчання доцільно організовувати у формі спілкування учнів між собою і з учителем відповідно до комунікативних завдань і виду діяльності, особистісно значущої для комунікації. Така особливість організації навчального процесу зумовлює потребу у визначенні соціально доцільних комунікативних намірів учнів, які їх спонукають до спілкування та сприяють розвитку їхнього соціально-комунікативного досвіду. Це забезпечується дидактично доцільно дібраними засобами, формами і способами мовного вираження продуктів мовленнєвої взаємодії, а також відповідно до норм комунікативної поведінки як сукупності досвіду і традицій спілкування згідно з особливостями соціального оточення, у якому здійснюється комунікація. Усе зазначене потребує створення особливих умов у формі іншомовного комунікативного середовища, в якому може відбуватися навчання мовленнєвої взаємодії з певними цілями, відповідними вербальними засобами й очікуваними результатами.

Компетентісно орієнтоване навчання іноземних мов у 1–4 класах повинно забезпечувати учням із різним рівнем готовності до оволодіння предметом, різними розумовими здібностями, різним ставленням до отримання освіти тощо можливість самостійно вибудовувати власну траєкторію навчання відповідно до своїх психологічних особливостей і потреб. Під терміном «міжкультурна іншомовна особистість» розуміється інтегративна характеристика молодшого школяра, яка ґрунтується на сукупності мовної, мовленнєвої, соціокультурної компетентностей, загальнонавчального та життєвого досвіду, мотивів, цінностей (власних, свого народу і народу країни, мова якого вивчається), передбачає його

теоретичну і практичну готовність до здійснення іншомовного спілкування відповідно до мовних норм і комунікативної поведінки, прийнятих в іншомовному соціумі. Якісні характеристики цього феномена щодо молодших школярів різнобічно зумовлюються їхніми потенційними можливостями та вимогами навчальної програми.

Учитель має враховувати, що в класі/групі можуть навчатися діти з різними психофізіологічними характеристиками, що потребує диференційованого підходу до їхніх здібностей. Компетентнісно орієнтоване навчання іноземних мов у 1–4 класах повинно забезпечувати учням із різним рівнем готовності до оволодіння предметом, різними розумовими здібностями, різним ставленням до отримання освіти тощо можливість самостійно вибудовувати власну траєкторію навчання відповідно до своїх психологічних особливостей і потреб – у цьому значна роль належить учителеві як модератору навчального процесу. Учитель повинен постійно спрямовувати навчальну діяльність на виконання принципу взаємопов'язаного навчання мови і культури. Культурологічне оновлення змісту навчання іншомовного спілкування відтворює взаємозв'язок мови і культури та вимагає включення культурологічних об'єктів та явищ у всі його компоненти з урахуванням вікових можливостей учнів 1–4 класів. Йдеться про той аспект культурологічного підходу, який може і повинен здійснюватися в усіх видах навчальної роботи. Вона сприяє ознайомленню учнів із фактами, особливостями життя й поведінки чужого народу, з особливими прийомами використання мови в умовах певного соціального середовища, формує готовність до іншомовного спілкування, упевненість у своїх комунікативних можливостях, прагнення до активної навчальної роботи з метою вдосконалення рівня власної іншомовної та культурної освіченості.

Одним із визначальних засобів трансформації змісту навчання іноземних мов у закладах загальної середньої освіти, у тому числі у початковій школі, та спрямування його на компетентнісні засади може бути

спеціально створене освітнє іншомовне комунікативне середовище, яке ми розглядаємо як збалансований комплекс методів, форм і засобів навчання, які сприяють активному оволодінню учнями спілкуванням у різних видах мовленнєвої діяльності відповідно до сфер, тем і мовного матеріалу, окреслених чинною навчальною програмою. Це складне утворення, що ґрунтується на взаємодії двох суб'єктів навчального процесу – учнів і вчителя, діяльність яких спрямовується на виконання цілей навчання з використанням дидактично доцільних засобів. Його можна досліджувати як своєрідний освітній простір, який забезпечує цілісне засвоєння учнями навчального змісту, дозволяє їм проявляти та розвивати свої здібності, підвищує інтерес до вивчення предмету, умотивовує іншомовну діяльність, засобами іноземної мови дає змогу пізнавати культуру народу, що нею спілкується, а також розповісти своєму іншомовному співрозмовникові про культуру своєї країни, сприяє освіті й вихованню, активізує пізнавальні інтереси, надає можливості для самовдосконалення. Водночас освітнє іншомовне комунікативне середовище дозволяє вчителеві успішно реалізовувати прогнозовані завдання, проявляти свій професійний досвід, зокрема демонструвати власні творчі дидактичні напрацювання, що сприяють досягненню мети, використовувати методично доцільні методи, форми і засоби оволодіння учнями іншомовною комунікативною діяльністю, дає змогу позитивно впливати на їхні дії, стимулювати до активної мовленнєвої взаємодії, враховуючи їхні потенційні можливості та набутий навчальний досвід.

Визначальною характеристикою освітнього іншомовного комунікативного середовища вважаємо його здатність сприяти моделюванню комунікативно спрямованих дій учнів. При цьому результати такої діяльності будуть успішними, якщо вчитель оптимально враховує характерні етапу навчання дидактичні, методичні та психологічні чинники впливу на його здійснення. Це насамперед психологічна готовність учнів до запланованої навчальної роботи, рівень її вмотивованості, потенційні навчальні

можливості, інтереси, досвід учнів, набутий під час вивчення інших предметів (міжпредметні зв'язки), загальнонавчальний рівень їхнього розвитку, ситуативно доцільні та доступні методи, форми і засоби навчання, очікувані результати.

Освітнє іншомовне комунікативне середовище також передбачає можливість моделювання змісту окремих його компонентів, що зумовлюється завданнями уроків. Насамперед це стосується засобів навчання (вправ, завдань): їх типів, видів, кількості та форм виконання. Формування механізмів іншомовного спілкування має відбуватися ситуативно в тих часових межах і в тій послідовності, яких потребує навчальна діяльність, що виконують учні на певному етапі уроку. Якщо ставиться завдання формувати мовні навички, то домінуватимуть вправи, спрямовані на засвоєння учнями способів формоутворення та оволодіння функціями лексичної чи граматичної одиниці у мовленні. Відповідно до набутого іншомовного досвіду спостерігатиметься тенденція на урізноманітнення творчих комунікативних завдань як засобів активізації навчальних дій учнів з метою оволодіння певним видом мовленнєвої діяльності. Причому, окрім засобів навчання, пропонованих підручником, учителеві надається можливість за потреби самостійно долучати додаткові типи та види вправ і завдань для використання на уроці і варіювати їх кількістю відповідно до умов навчання і результатів, які демонструють учні. Утім, за будь-яких умов він має дотримуватись усталених дидактичних і методичних принципів під час добору таких засобів: доступності, наступності, комунікативної доцільності.

Зазначене вище означає, що процес моделювання повинен включати певні компоненти, що характеризують навчання іншомовного спілкування як комплексну діяльність, яка перебуває в постійному прогресивному розвитку. До них ми відносимо *цільовий, змістовий, процесуальний, контрольний оцінний компоненти*.

Цільовий компонент відповідно до вимог навчальної програми окреслює завдання, що мають виконувати учні на різних етапах оволодіння

іншомовною діяльністю, вказує рівні їхніх навчальних досягнень, визначає обсяг тематичного, мовного, мовленнєвого та інформаційного матеріалу, який пропонується для засвоєння.

Змістовий компонент передбачає забезпечення учнів певним обсягом і рівнем розвитку лінгвістичних, соціокультурних і загальнонавчальних знань, окреслює види мовних навичок і мовленнєвих умінь, сприяє усвідомленню учнями способів оволодіння іншомовним матеріалом, та проявляти креативні здібності, надає змогу висловлювати оцінні судження, власні ставлення до об'єктів спілкування, передбачає організацію навчання іноземної мови у взаємозв'язку з культурою народу, який нею спілкується; презентує якісні та кількісні характеристики мовного, мовленнєвого, інформаційного та ілюстративного матеріалу, на засадах якого відбувається формування іншомовної комунікативної компетентності, центрує її на паралельне та взаємопов'язане оволодіння видами мовленнєвої діяльності: говорінням, аудіюванням, читанням, письмом, вмотивовує навчальну діяльність школярів, сприяє розвитку їхніх творчих здібностей, формуванню здатності до саморегуляції дій, спрямованих на задоволення власних іншомовних комунікативних потреб.

Процесуальний компонент визначає методи, форми та засоби ефективного управління навчальним процесом, зокрема іншомовною пізнавальною діяльністю учнів, пропонує систему вправ і завдань як засобів, які сприяють здобування учнями іншомовних (лінгвістичних, соціокультурних, загально навчальних) знань, забезпечують становлення навичок і вмінь усного і писемного мовлення та в такий спосіб сприяють набуттю учнями досвіду іншомовної комунікативної взаємодії в умовах мультилінгвального та полікультурного світового простору; окреслює часові межі та послідовність виконання мовних операцій і мовленнєвих дій, спрямованих на активізацію та використання навчального матеріалу у практичній іншомовній комунікативній діяльності.

Контрольно-оцінний компонент указує на об'єкти контролю, визначає його види, форми та засоби, надає можливість оцінювати рівень досягнень учнів і в разі потреби стимулює до коригування результатів навчальної діяльності, форм і способів її здійснення.

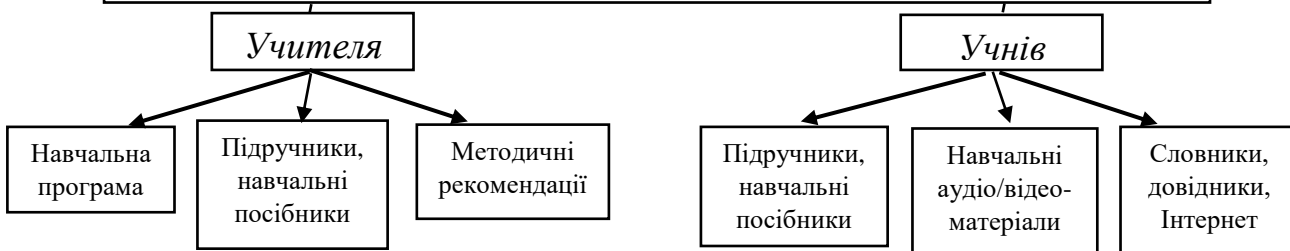
Зобразимо схематично модель освітнього іншомовного комунікативного середовища, де окреслено сутнісні характеристики основних його компонентів.

Мета: створити умови для ефективної організації процесу навчання іноземної мови, спрямованого на оволодіння учнями іншомовною комунікативною компетентністю та досвідом її удосконалення відповідно до власних життєвих потреб.

Суб'єкти навчального процесу

Засоби забезпечення діяльності суб'єктів навчального процесу

Результат: іншомовний досвід учнів, який здатен забезпечувати їхні комунікативні потреби в межах сфер, тем, іншомовного матеріалу, окреслених навчальною програмою; здатність удосконалювати набутий досвід відповідно до власних життєвих потреб.

Рис. 1. Модель освітнього іншомовного комунікативного середовища

Компетентнісно орієнтоване навчання іноземних мов учнів початкової школи доцільно розглядати з кількох позицій: а) цілей шкільної іншомовної освіти, б) особливостей добору та організації змісту навчання, в) особливостей вибору та використання методів, форм і засобів навчання, г) особливостей організації навчального процесу, д) особливостей об'єктів форм і видів контролю навчальних досягнень учнів. Розглянемо детальніше ці характеристики.

Цілі шкільної іншомовної освіти. Основними ознаками цієї позиції є особливості цільовизначення, його спрямованість на практичне оволодіння іноземною мовою як засобом спілкування, а також на формування в учнів здатності розв'язувати власні освітні проблеми з використанням критичної рефлексії, що спрямовується на удосконалення іншомовних здібностей і мовленнєвого досвіду протягом життя відповідно до власних комунікативних потреб.

Особливості добору та організації змісту навчання іноземної мови. Ця позиція зумовлюється як цілями, так і тематикою навчання іншомовного спілкування. Вона має враховувати метапредметні категорії, пов'язані з організаційними, інформаційно-пізнавальними, комунікативними, емоційно-ціннісними видами навчальної діяльності, спрямованими на засвоєння мовних аспектів спілкування і механізмів іншомовної комунікації в усному і писемному мовленні, на оволодіння особливостями комунікативної поведінки, прийнятої у країнах, мова яких вивчається, на дотримання соціокультурних норм адекватного до ситуації використання стратегій, що забезпечують успішність комунікативної взаємодії.

Особливості вибору та використання освітніх технологій у процесі компетентнісно орієнтованого навчання іноземних мов. Ця позиція зумовлюється тенденціями розвитку сучасної шкільної іншомовної освіти:

а) комунікативним спрямуванням процесу навчання; б) діяльнісною технологією навчання; в) особистісно орієнтованою парадигмою процесу навчання; г) культурологічним спрямуванням навчальної діяльності. Визначені освітні технології мають сприяти успішному оволодінню учнями діями, спрямованими на отримання досвіду спілкування в усній та письмовій формах, який неможливий без засвоєння мовних одиниць і механізмів оперування ними у практичній іншомовній діяльності. А це означає, що методи, форми і види навчальної роботи повинні оптимально забезпечувати ефективність способів пред'явлення та активізації дібраних мовних і мовленнєвих одиниць і давати змогу здійснювати контроль/самоконтроль навчальних досягнень учнів.

Особливості організації освітнього процесу. Передбачається, що навчання іноземних мов відбувається за принципом паралельного і взаємопов'язаного оволодіння учнями видами мовленнєвої діяльності та засобами іноземної мови здійснюється ознайомлення із соціокультурним, соціолінгвістичним, лінгвокраїнознавчим аспектами культури країни, мова якої вивчається. У зв'язку з цим весь процес навчання набуває форми діалогу культур (чужомовної та рідної). Такий підхід забезпечується спеціальними видами і формами іншомовної навчальної діяльності, серед яких визначальне місце належить комунікативним завданням, зокрема навчально-мовленнєвим ситуаціям.

Особливості об'єктів, форм і видів контролю освітніх досягнень учнів. Ця позиція передбачає використання нового підходу до оцінювання іншомовних навчальних досягнень учнів. Увага центрується на результатах навчання, зокрема рівнях сформованості мовних навичок і мовленнєвих умінь, а також на якості набутого загальнонавчального досвіду. Причому пріоритетними вважаються види і форми контролю не стільки рівня сформованості мовних (фонетичних, лексичних, граматичних) навичок учнів (хоч і вони є об'єктами перевірки), скільки рівня набутих іншомовних умінь у чотирьох видах мовленнєвої діяльності: говорінні, слуханні, читанні,

письмі. Водночас не залишається поза увагою загальнонавчальний досвід учнів, який дає їм змогу доцільно користуватися невербальними засобами спілкування, самостійно здійснювати діяльність для забезпечення власних потреб спілкування іноземною мовою, що ситуативно виникають. Ці питання набувають важливого значення в умовах компетентісно орієнтованого навчання, коли увага учнів і вчителів спрямовується на результати навчання як на об'єктивні показники дидактичної та методичної доцільності освітнього іншомовного комунікативного середовища, зокрема видів, форм і засобів, які використовувалися у його межах.

Отже, визначені та схарактеризовані нами ознаки компетентісно орієнтованого навчання іноземних мов окреслюють напрями розвитку його змісту в умовах запропонованого освітнього іншомовного комунікативного середовища. Переконливим показником доцільності такого навчання, у тому числі ефективності засобів, за допомогою яких воно реалізовується, є здатність учнів цілісно поєднувати здобуті знання, сформовані уміння й навички, набутий навчальний досвід, світоглядні цінності, ставлення та переконання з активною творчою самостійною пошуково-дослідницькою діяльністю у межах окреслених шкільною програмою орієнтирів під час та використання мовних засобів та інформаційного матеріалу для продукування усних і письмових текстів, а також для ідентифікації чужих висловлень під час їх сприймання. На сьогодні це одне із пріоритетних завдань сучасної шкільної іншомовної освіти, яка покликана озброїти учнів уміннями усвідомлено окреслювати для себе проміжні та кінцеві цілі щодо оволодіння різними аспектами мови, прогнозувати якість очікуваного мовленнєвого продукту, доцільно добирати навчальні матеріали, необхідні для реалізації власних комунікативних намірів, визначати раціональні способи і форми оволодіння навчальним змістом згідно зі своїми потенційними можливостями та потребами. Йдеться про здатність освітнього іншомовного комунікативного середовища забезпечувати розвиток в учнів молодшого шкільного віку рефлексивних здібностей, зокрема оцінювати власні якості як

міжкультурної комунікативної особистості та як суб'єкта навчальної діяльності, що передбачає засвоєння не тільки певного іншомовного досвіду, але й навчальних стратегій, що дають змогу успішно (ефективно і раціонально) його набувати, коригувати і застосовувати відповідно до потреб своєї життєдіяльності. Ці здібності різнобічно корелюються з креативністю як особливою особистісною характеристикою сучасного учня початкової школи.